

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Олег Миколайович ОМЕЛЬЧУК,
доктор юридичних наук, доцент,
ректор Хмельницького університету управління та права,
вул. Театральна, 8, Хмельницький, 29000,
info@univer.km.ua

УДК 343.2

ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНО- КРИМІНОЛОГІЧНИХ ПІДСТАВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ

Подано характеристику юридично-кримінологічних підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь. Досліджуються питання теоретичного обґрунтування кримінально-правової заборони, з'ясування соціального значення криміналізації і її впливу на превенцію, а також удосконалення теоретичних положень обґрунтування кримінальної караності діянь. Аналізуються різні погляди щодо підстав і принципів криміналізації. Характер суспільної небезпеки насамперед залежить від цінності того блага, якому завдається шкода конкретним людським вчинком, тобто від цінності тих чи інших суспільних відносин. За допомогою норм кримінального права охороняються найбільш важливі суспільні відносини. Дослідження положень про юридико-кримінологічні підстави криміналізації, ступінь суспільної небезпеки злочинних діянь, їх поширеність дають підставу стверджувати, що кримінально-правова заборона суспільно-небезпечних діянь є необхідним і ефективним чинником у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: криміналізація, декриміналізація, суспільна небезпечність, заборона, караність.

Кримінальна правотворчість зумовлена суспільними потребами, зокрема в застосуванні такого крайнього заходу як встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання [1, с. 13].

Соціальна зумовленість норми виявляється в її відповідності основоположним принципам системи права, тобто принципам законності не лише на формальному, але й на більш високому змістовому рівні. Соціальною зумовленістю норми є її адекватність об'єктивним тенденціям розвитку певної суспільно-економічної формації, її відповідність вимогам соціальної справедливості [2, с. 211].

У науці кримінального права є різні погляди щодо підстав і принципів криміналізації. Загальноприйнятою і, на наш погляд, обґрунтованою є позиція

Г. А. Злобіна, котрий виділив дві групи принципів криміналізації, які відображають суттєві зв'язки кримінального права з різноманітними сферами соціальної реальності і системний характер сукупності кримінально-правових норм:

1. Принципи, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, або соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації, які забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з погляду головних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості і стану громадської думки.

2. Принципи, які визначаються вимогами внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права чи несуперечливості норм матеріально-процесуального права, або норм кримінального та інших галузей права, тобто системно-правові принципи криміналізації.

Автор також вказує на можливість більш детальної класифікації принципів криміналізації, проте визнає запропоновану ним класифікацію цілком достатньою [2, с. 209–210].

У зв'язку з цим, вважається актуальним і своєчасним розгляд теоретичних основ криміналізації з метою узагальнення накопичених знань з цієї проблеми і виявити місце та роль криміналізації в системі соціального контролю на сучасному етапі з урахуванням розвитку чинного кримінального законодавства.

У сучасний період проблеми підстав криміналізації стали традиційним об'єктом наукових досліджень. Ця тенденція почала розвиватися з 1960-х років [3, с. 48]. Теоретичні основи криміналізації та декриміналізації у кримінально-правовій доктрині досліджувалися у працях М. Б. Алієва, І. М. Гальперіна, А. А. Герцензона, П. Ф. Гришанина, П. С. Дагеля, Ю. А. Демидова, М. І. Загороднікова, Г. А. Злобіна, І. І. Карпеця, В. Є. Кваписа, С. Г. Келіної, М. І. Ковальова, В. С. Комісарова, А. І. Коробєєва, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, Б. А. Миренського, П. М. Панченка, П. А. Фефелова, А. М. Яковлева. Однак в останні роки публікації з цієї тематики зустрічаються не так часто і, як правило, зводяться до аналізу поточної кримінально-правової політики держави, у той час як спроб здійснити глибокий аналіз теорії питання на основі Кримінального кодексу України (КК України) 2001 року, на жаль, не спостерігаються.

Юридично-кримінологічні підстави криміналізації дозволяють виділити ті діяння, щодо яких застосування кримінальної репресії як способу реалізації соціального контролю є дійсно ефективним.

“Для віднесення законодавцем тих чи інших діянь до числа злочинних, — справедливо стверджує П. А. Фефелов, — вирішальним є їх суспільна небезпека” [4, с. 101]. Серед юридико-кримінологічних підстав криміналізації вона займає домінуюче положення. Під суспільною небезпекою розуміється “об'єктивна властивість діяння, яка визначається тією шкодою, котра заподіюється цим діянням або може бути заподіяна суспільству” [5, с. 69; 6, с. 51]. Діяння криміналізується, якщо його суспільна небезпека настільки велика, що воно повинно мати наслідком застосування кримінально-правових заходів впливу.

Характер суспільної небезпеки насамперед залежить від цінності того блага, якому завдається шкода конкретним людським вчинком, тобто від цінності тих чи інших суспільних відносин. За допомогою норм кримінального права охороняються найбільш важливі суспільні відносини. Інші охороняються за допомогою інших заходів впливу, а не шляхом застосування покарання. Зазіхання на них не вважаються злочинами. Порухення правил вуличного руху тягне, як правило, адміністративну відповідальність, порушення правил, що регулюють порядок у місцях загального користування, — моральну або цивільно-правову. Цінність групи суспільних відносин визначається законодавцем на момент прийняття закону в залежності від конкретних умов життя суспільства в той чи інший період. Наприклад,

до 1940 року трудова дисципліна на підприємствах не була об'єктом кримінально-правової охорони. У передвоєнні роки значення цих суспільних відносин різко зросло, і тому законодавець визнав за необхідне встановити кримінальну відповідальність за прогул і самовільний відхід з підприємства.

Крім цінності блага, при вирішенні питання про визнання або невизнання діяння злочином враховується характер посягання, тобто спосіб, яким завдається шкода. Злочинами визнаються тільки такі посягання, які за своїми об'єктивними властивостями можуть завдати істотної шкоди охоронюваному благу. Наприклад, майновим правам, які розглядаються як об'єкт посягання, можуть заподіяти шкоду діяння, що мають характер крадіжки (ст. 185 КК України), грабежу (ст. 186 КК України), розбою (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), шахрайства (ст. 190 КК України), знищення або пошкодження майна (ст.ст. 194, 1941 КК України). Ці діяння законом визнаються злочинними. Але шкода майновим правам може бути заподіяна і діяннями, що мають інший характер. Такі діяння законодавець не вважає злочинами.

Важливе значення для відмежування злочинного від незлочинного має характер і розмір заподіяної шкоди. У деяких випадках саме це є єдиною відмежувальною ознакою. Наприклад, порушення ветеринарних правил розглядається як злочин у тому випадку, коли воно спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки (ст. 251 КК України). При настанні інших наслідків зазначені дії злочинами не є.

Суспільна небезпека є ознакою, що належить до злочину в цілому, а не тільки до діяння. Тому одним з критеріїв оцінки ступеня суспільної небезпеки використовується характеристика суб'єкта посягання. Низка ознак, які стосуються суб'єкта, можуть впливати на відмежування злочинних діянь від незлочинних і оцінку ступеня небезпеки злочинів одного і того ж виду. Такими ознаками є вік, посадове становище, стійкість злочинного угруповання.

Наприклад, необхідно розрізняти ступінь суспільної небезпеки діянь, вчинених дорослими та неповнолітніми. Діяння, вчинені особами, які не досягли чотирнадцятирічного віку, не вважаються злочинами. Особи віком від 14 до 16 років відповідають тільки за вчинення певних видів злочинів, і тільки з 16 років настає кримінальна відповідальність за всі діяння, передбачені кримінальним законом (ст. 22 КК України). Природно, що це не належить до таких випадків, коли злочин може бути вчинено у віці старше 16 років. Наприклад, відповідальність за винесення завідомо неправосудного вироку настає з 25-річного віку, так як суддями можуть бути лише особи, які досягли цього віку, за військові злочини відповідальність настає з 18 років, так як військовослужбовцями можуть бути тільки особи віком 18 років і старше. При вирішенні цього питання враховуються:

- а) можливість усвідомлювати суспільну значущість вчиненого діяння;
- б) об'єктивна суспільна небезпека того чи іншого виду діяння;
- в) поширеність діянь цього виду;
- г) доцільність застосування покарання.

Службове становище особи в низці випадків дозволяє їй вчиняти таке суспільно небезпечне діяння, яке не може бути вчинене особою, яка не займає такого становища, або, будучи досконалим, не заподіє великої шкоди охоронюваним законом благам. Так, за злочини у сфері службової діяльності можуть відповідати тільки службові особи, за військові злочини — тільки військовослужбовці тощо.

Стійкість злочинного угруповання зовні проявляється у неодноразовому вчиненні злочину.

На оцінку суспільної небезпеки злочину впливає характер психічного ставлення особи до своїх дій і наслідків цих дій. Українська кримінально-правова політика як одна з основних ідей проголошує, на відміну від доктрини *Strict Liability*, відповідальність тільки за винне вчинене діяння (ст. 11 КК України).

Ступінь суспільної небезпеки діяння залежить не тільки від наявності вини та її форми, але від мети, яку ставив перед собою злочинець, і мотиву, яким він керувався, вчинюючи діяння. Тому одне і те ж діяння залежно від мети і мотиву може бути злочином, а може або не бути ним, або підпадати під ознаки іншого складу злочину. Зловживання владою або службовим становищем вважається злочином, якщо воно було вчинено з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах (ст. 364 КК України), і дисциплінарним проступком, якщо воно було вчинене з інших мотивів.

Суспільна небезпека діяння залежить і від інших обставин, які супроводжують вчинення діяння. Такими обставинами можуть бути час, місце, обстановка, спосіб, характер засобів вчинення злочину. Ці обставини враховуються законодавцем при конструюванні складів злочинів. Вчинення діяння поза зазначених у законі часу, місця, обстановки тощо не вважається злочином.

Важливо мати на увазі, що встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпеки, практично неможливо. Принцип суспільної небезпеки вказує на необхідність при обговоренні кожної кримінально-правової новели вирішувати питання про наявність такої у конкретного виду діянь: "... Принцип суспільної небезпеки вказує на той вихідний пункт руху пізнання, від якого воно повинно відштовхуватися при дослідженні питань обґрунтованості криміналізації діяння" [2, с. 217]. Необхідно відзначити особливість цього принципу, що полягає в тому, що ступінь суспільної небезпеки може виявитися недостатнім для криміналізації, але не може бути занадто великим.

Тут зачіпається ще одна важлива юридично-кримінологічна підстава криміналізації — наявність необхідності впливу на суспільні відносини кримінально-правовими заходами, яка полягає в тому, що "криміналізація діяння доречна тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути норми, досить ефективно регулюючої відповідні відносини методами інших галузей права" [2, с. 220]. Така підстава кореспондує з принципом економії репресії.

Необхідність ретельної оцінки обґрунтованості криміналізації полягає в тому, що кримінальна відповідальність при її реалізації породжує негативні соціальні наслідки. Небажані результати застосування кримінального закону досить різноманітні: негативне формування особистості засуджених, деформація міжособистісних відносин, порушення функціонування економіки і т.д. Кримінальне покарання розриває корисні зв'язки засудженого і позбавляє суспільство учасника виробничих відносин. Таким чином, криміналізація — це не благо, а необхідність пожертвувати одними інтересами суспільства заради інших, більш значущих. І вдаватися до неї необхідно тільки у випадку, коли інших способів впливу не існує, коли застосування альтернативних методів соціального реагування, включаючи не пов'язаної із застосуванням кримінального покарання репресії, є неефективним.

У зв'язку з цим, постає питання про те, як визначити ступінь ефективності тих чи інших норм, глибоке дослідження якого в цій роботі є неможливим, так як виходить за її межі і є досить об'ємним. Разом з тим необхідно відзначити, що під ефективністю норм розуміється "співвідношення між фактичним результатом їх дії і тією соціальною метою, для досягнення якої ці норми були прийняті" [7, с. 22]. Якщо метою прийняття цієї соціальної норми в кінцевому підсумку є припинення певного виду антисоціальної поведінки, то про ефективність застосування саме кримінальної репресії для цього виду діянь свідчить скорочення або стримування їх кількості "на тому рівні, який є мінімальним при цьому стані об'єктивних соціальних явищ, що утворюють комплекс причин злочинності" [8, с. 189]. Більш того, необхідною умовою констатації наявності розглянутої підстави криміналізації є інформація про те, що застосування альтернативних методів соціального реагування не забезпечує вказане стримування.

Розглянутий чинник тісно пов'язаний прийняттям до уваги динаміки суспільно небезпечних діянь з урахуванням породжуючих їх причин та умов як юридично-кримінологічною підставою. Ця підстава має подвійний характер. З одного боку, підстава встановлення норм, котрі передбачають кримінальну відповідальність, виникає, коли “динаміка антисоціальної поведінки (злочинності), тобто зміна її стану та структури... виявляє стійку тенденцію до збільшення кількості тих чи інших суспільно небезпечних діянь” [9, с. 68]. Такі дані показують, що застосування інших методів боротьби з цим видом антисоціальної поведінки неефективне. З іншого — при криміналізації необхідний не лише облік динаміки цих діянь, але і їх причин, оскільки з'ясування таких показує обумовленість кримінального закону факторами, що характеризують джерело злочинної поведінки. Облік причин і умов, що породжують суспільно небезпечні діяння має досить істотне значення як для правильного встановлення кримінально-правової заборони (має сенс встановлювати заборону не тільки на конкретну форму антисоціальної поведінки, а й на діяння, які можуть слугувати причиною або створити умови для такого), так і для визначення його меж (діяння, які підлягають забороні, породжені настільки глибокими соціальними причинами, що його криміналізація може викликати негативні наслідки).

Викладені вище положення про юридично-кримінологічні підстави криміналізації, ступінь суспільної небезпеки злочинних діянь, їх поширеність дають підставу стверджувати, що кримінально-правова заборона суспільно небезпечних діянь є необхідним і ефективним чинником у боротьбі зі злочинністю. Вона відіграє також і профілактичну роль у боротьбі зі злочинами.

При створенні кримінально-правової норми вкрай необхідно керуватися певними правилами, котрі дозволяють уникнути негативних наслідків криміналізації суспільно небезпечних діянь. При неможливості використання кримінально-правової репресії для здійснення соціального контролю необхідно використовувати альтернативні методи реагування.

Список використаних джерел

1. Брич, Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні [Текст] : монограф. / Л. П. Брич, В. О. Навроцький ; вступ. стат. М. Я. Азаров. — К. : Атіка, 2000. — 288 с.
2. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) [Текст] / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. — М. : Наука, 1982. — 302 с.
3. Гришук, В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України [Текст] / В. К. Гришук. — Львів : Львівський університет, 1993. — 137 с.
4. Фефелов, П. А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний [Текст] / П. А. Фефелов // Советское государство и право. — 1970. — № 11. — С. 101–105.
5. Коробеев, А. И. Советская уголовно-правовая политика [Текст] / А. И. Коробеев. — Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. — 268 с.
6. Фефелов, П. А. Уголовно-правовая концепция борьбы с преступностью [Текст] / П. А. Фефелов. — Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. — 256 с.
7. Эффективность правовых норм [Текст] / В. В. Глазырин, В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко. — М. : Юрид. лит., 1980. — 280 с.
8. Исмаилов, И. А. Преступность и уголовная политика [Текст] / И. А. Исмаилов. — Баку, 1990.
9. Филимонов, В. Д. Криминологические основы уголовного права [Текст] / В. Д. Филимонов. — Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1981. — 213 с.

Надійшла до редакції 14.02.2014

Омельчук О. Н. Характеристика юридико-криминологических оснований криминализации общественно опасных деяний

Представлена характеристика оснований юридико-криминологических оснований криминализации общественно-опасных деяний. Исследуются вопросы теоретического обоснования криминально-правового запрета, выяснения социального значения криминализации и ее влияния на превенцию, а также совершенствование теоретических положений обоснования уголовной наказуемости деяний. Анализируются разные взгляды относительно оснований и принципов криминализации. Характер общественной опасности в первую очередь зависит от ценности того блага, которому наносится вред конкретным человеческим поступком, то есть от ценности тех или других общественных отношений. С помощью норм уголовного права охраняются наиболее важные общественные отношения. Исследование положений об основаниях юридико-криминологических оснований криминализации, степени общественной опасности преступных деяний, их распространенность дают основание утверждать, что уголовно-правовой запрет общественно-опасных деяний является необходимым и эффективным фактором в борьбе с преступностью.

Ключевые слова: криминализация, декриминализация, общественная опасность, запрет, наказуемость.

Omelchuk, O. M. Description of Legal and Criminological Grounds for Criminalization of Socially Dangerous Acts

The article is devoted to the characterization of legal and criminological grounds for criminalization of socially dangerous acts. In particular, we investigate the question of theoretical justification of criminal law prohibitions clarify the criminalization of social value and its impact on the prevention and improvement of theoretical propositions justify the criminal acts of criminality. Various views on the grounds and principles of criminalization are analysed. The nature of the danger to society primarily depends on the value of the goods, which causes harm to specific human actions, ie the values of certain social relations. By means of criminal law the most important public relations are protected. Study regulations on legal and criminological grounds of criminalization, the degree of public danger of criminal acts, and their prevalence give reason to believe that criminal law prohibition of socially dangerous acts are necessary and effective factor in the fight against crime.

Keywords: criminalization, decriminalization, public danger, prohibition, punishment.

